

XVIII ст., мультимедійної презентації про культурні досягнення доби бароко. Такі проекти розвивають навички командної роботи, планування, пошуку та аналізу інформації.

Робота з історичними джерелами різних типів (писемні, візуальні, усні) формує навички їх критичного аналізу та інтерпретації. Порівняння різних джерел щодо однієї події (наприклад, битви під Берестечком у польських та українських хроніках) демонструє учням суб'єктивність історичних наративів. Локальна історія як метод дослідження передбачає вивчення історії рідного краю в Ранньомодерну добу: пошук слідів козацької доби, дослідження місцевих пам'яток архітектури, релігійних споруд, особливостей традиційної культури, що має виразний виховний потенціал.

Історичні дослідження з використанням міждисциплінарного підходу дають змогу інтегрувати знання з різних галузей: аналіз економічних процесів козацької доби (економіка), вивчення фортифікацій та зброї (фізика, інженерія), дослідження літературних пам'яток (література), аналіз мистецтва українського бароко (мистецтвознавство).

Публічна презентація результатів досліджень через учнівські конференції, виставки, публікації в шкільних медіа розвиває комунікативні навички та відповідальність за результати своєї роботи, а також створює додаткову мотивацію до навчання.

АКТИВНЕ НАВЧАННЯ УЧНІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У 8 КЛАСІ: СТВОРЕННЯ СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІАЛОГУ ТА ДІЇ

Т. О. Ремех

*завідувачка відділу
суспільствознавчої освіти,
к. п. н., ст. дослід.*

Г. В. Сєрова

*старший науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти, к. п. н.*

У сучасному світі, що стрімко змінюється, завдання системи освіти виходить далеко за межі передачі знань. Важливо сформувані особистість, здатну критично мислити, приймати зважені рішення, ефективно взаємодіяти та бути активним громадянином. У 2025–2026 н.р. у 8 класах закладів загальної середньої освіти вводять новий предмет базової середньої освіти – «Громадянська освіта» (обсягом 17 навчальних годин).

Цей предмет відповідає вимогам Державного стандарту базової середньої освіти щодо розв'язання актуальних освітніх завдань розвитку національної та громадянської ідентичностей, активної громадянської позиції, відданості цінностям

українського народу та Європейського Союзу, прихильності ідеям миру, демократії, прав і свобод людини та громадянина.

У 8-му класі чинними є дві модельні навчальні програми з громадянської освіти авторських колективів: О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Г. В. Серова та І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин⁶, і два підручники, створені цими ж авторськими колективами.

У модельній навчальній програмі за авторства О. Пометун, Т. Ремех та Г. Серової закладені такі *цінності й пріоритети*:

- акцент на формуванні національної і громадянської ідентичностей учнів;
- розвиток в учнів рис активної особистості, досвіду демократичної поведінки й участі, навичок ефективного спілкування;
- увиразнення у змісті принципів і цінностей громадянського суспільства, ролі і функцій демократичної держави, можливостей і здатностей громадян впливати на суспільне життя і політику держави;
- формування в учнівства громадянських цінностей, ставлень, установок: загальнолюдських (справедливість, гідність, терпимість до людей, повага до батьків, бережливе ставлення до природи тощо); демократичних у громадянському суспільстві (повага до багатоманітності світу, шанування прав і свобод, повага до гідності людини, вимогливе ставлення до органів влади, активна громадянська позиція, здатність жити разом, міжкультурне взаєморозуміння, толерантність, відданість культурі миру, збереження й захист довкілля тощо); національних (громадянська стійкість, віра в духовні сили свого народу та його майбутнє, повага до національної історії, культури, мови тощо).

Зауважте, що основою громадянської освіти є міждисциплінарна інтеграція знань з історії, філософії, політології, соціології, соціальної психології, культурології, права тощо. Особливості громадянської освіти, означені в модельній навчальній програмі, визначають структуру предмета та його зміст.

Зміст предмета «Громадянська освіта» (8 клас) за вказаною вище модельною навчальною програмою складають чотири теми: Тема 1. Ідентичність та цінності громадян України. Тема 2. Україна – демократична держава. Тема 3. Соціальна активність громадян. Тема 4. Інформаційна діяльність в демократичній державі. Особливістю змісту є логіка його розгортання як-от:

людина (ідентичність, цінності, активна громадянська позиція);
демократична держава (права і свободи людини, обов'язки, громадянська участь, самоврядування);

соціальна активність як основа демократії (міжкультурне спілкування, толерантність, взаємодія, протидія утискам, інклюзія, подолання дискримінації, соціальні ініціативи та проєкти, волонтерство і донорство, сталий розвиток);

інформаційна діяльність, як обов'язковий складник сьогодення, в постмодерному суспільстві (свобода слова, прозорість і доступність інформації,

⁶ <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>

вплив медіа, пропаганда, маніпуляції свідомістю, інформаційна війна, критичний аналіз інформації, приватність та безпека у віртуальному світі).

Візьміть до уваги, що ефективне навчання громадянської освіти у 8 класі передбачає застосування стратегій активного навчання учнів.

Чому активне навчання – це наш ключ до успіху в навчанні? В сучасному, стрімко мінливому світі школа вже давно вийшла за межі простої передачі інформації. Наше спільне завдання – допомогти кожному учневі сформуванню особистості, здатну критично мислити, приймати зважені рішення, ефективно взаємодіяти та активно діяти. Тому активне навчання є наріжним каменем сучасного освітнього процесу, особливо на заняттях із громадянської освіти.

Важливо знати, що активним навчанням називають такий спосіб його організації, за якого учень є його суб'єктом – активним учасником подій, власної освіти й розвитку, а вчитель виступає організатором діяльності учнів, ведучим дискусії тощо. Цей методичний аспект фокусується на застосуванні різноманітних методів, які стимулюють мислення, обговорення та практичне застосування знань безпосередньо на занятті, незалежно від того, де воно проходить – у класі чи дистанційно.

Означені підходи до навчання учнів громадянської освіти реалізовані у підручнику «Громадянська освіта» для учнів 8 класу закладів загальної середньої освіти, створеному О. Пометун, Т. Ремех та Г. Серовою.

Зупинимося на ефективних, з нашого погляду, методах активного навчання учнів громадянської освіти, ілюструючи їх прикладами із вказаного підручника.

Розпочнемо з добре відомого *методу «мозкового штурму»*. Його використовують на заняттях для швидкої генерації великої кількості ідей або систематизації знань з громадянської тематики. Наприклад, «Які права має дитина?», «Що таке різноманітність суспільства?», «Як покращити життя нашої громади?». Цей метод добре «спрацьовує» у вступній частині заняття. При застосуванні «мозкового штурму» заохочуйте будь-які ідеї учнів, не критикуйте їх на початковому етапі, адже кількість ідей важливіша за якість на етапі штурму. Аж потім переходьте до аналізу, відбору й узагальнення шляхом загального обговорення. В онлайн-форматі використовуйте віртуальні дошки (Jamboard, Miro), функцію чату, надавайте учням можливість говорити по черзі.

Візьміть до уваги, що практично кожне заняття з громадянської освіти в 8 класі має включати *обговорення* суспільно значущих / контroversійних питань. Це розвиває в учнів вміння аналізувати проблеми, формулювати й аргументувати свою позицію, слухати інших та поважати різні точки зору. Для ефективно організації обговорення пропонуйте чіткі правила його ведення, як-от: «один говорить – інші слухають», «критикуємо ідею, а не особу, яка її висловила», «обґрунтовуємо свою думку фактами». Варто ставити на обговорення відкриті питання, які мають кілька можливих відповідей або викликають різні думки. При проведенні заняття в онлайн-форматі використовуйте чат для коротких коментарів, функцію «підняти руку» для виступів, або об'єднуєте учнів у групи в

«кімнатах» для обговорення, а потім повертайтеся до загальної дискусії. Прикладами питань для обговорення на заняттях з різних тем є такі:

Чому для розвитку нашої демократичної держави громадяни / громадянки мають бути активними?

Чому право на участь є важливим у школі (класі / громаді)? Які є у вас ідеї щодо поліпшення життя вашого класу, школи, громади, які ви хотіли б реалізувати найближчим часом?

Що, на вашу думку, означає враховувати в життєвих ситуаціях різноманітність у суспільстві?

Зверніть увагу, що питання для обговорення будуть доцільними в будь-якій частині заняття: у вступній – для актуалізації знань і уявлень учнів, в основній – для систематизації інформації, в підсумковій – для узагальнення й оцінювання вивченого.

Ефективним методом навчання учнів громадянської освіти є *аналіз ситуацій (міні-кейси)*. Він передбачає розгляд гіпотетичних / спрощених реальних ситуацій, пов'язаних з демократичними процедурами, правами людини, обов'язками, відповідальністю. Учні мають знайти шляхи їх розв'язання, обґрунтувати свою думку. Ситуації легко адаптувати для онлайн-формату: короткі описи кейсів можна надсилати в чат або показувати на екрані, а обговорення організовувати в малих групах (віртуальних кімнатах) з подальшою презентацією прийнятих групами рішень.

Наприклад, у § 4 підручника «Громадянська абетка: від прав до обов'язків» учням запропоновано таке завдання:

Проаналізуйте наведені ситуації й поясніть, де порушення прав людини, а де – правопорушення, вчинене окремою особою або групою людей (візьміть до уваги, що йдеться про громадян / громадянок та населені пункти України):

А. Патрульні поліцейські затримали на центральній площі міста двох 13-річних бешкетниць і доправили їх до відділку поліції, де вони перебували дві години. Дівчатам не дозволили зателефонувати батькам; крім того, поліцейські не повідомили батьків дівчат про їх затримання.

Б. Двоє хлопців учинили бійку на перерві в школі, унаслідок чого один із них зламав руку.

В. Мати 14-річної Ганни перечитувала особисті повідомлення доньки в її мобільному телефоні, щоб дізнатись, із ким і про що вона листується.

Г. Директор школи замість уроків залучив учнів та учениць 11 класів до мітингу на підтримку важливих екологічних програм міської ради.

У § 7–8 «Демократія і народне волевиявлення» учні розглядають гіпотетичні ситуації, виконуючи таке завдання:

У групах прочитайте фрагменти «законодавства» держав А, Б, В, Г та обговоріть, чи вважаєте ви такі положення виборів демократичними. Чому?

А. Правом голосу (обирати) наділені виключно громадяни-чоловіки, адже вони вважають, що жінки не цікавляться політичним життям, тому не можуть ухвалювати важливі рішення.

Б. Виборці зобов'язані зазначати в бюлетені для голосування основні відомості про себе, щоб під час підрахунку голосів можна було визначити, хто як проголосував.

В. Громадяни реалізують право голосу залежно від свого майнового становища: що вищі статки виборця, то більше виборчих бюлетенів він отримує, оскільки заможні громадяни ризикують втратити більше в разі невдалих виборів.

Г. Виборці на виборчих дільницях заповнюють бюлетені в присутності членів виборчих комісій, щоб уникнути випадків зіпсованих або викрадених виборчих бюлетенів.

Добре зарекомендувала себе на заняттях із громадянської освіти *робота в малих групах* (і офлайн, і онлайн), про яку йшлося вище. Робота в малих групах (а також у парах і трійках) передбачає розв'язання учнями завдань, що вимагають спільної роботи над конкретною проблемою, обмін ідеями, розподіл ролей. Для організація такої діяльності учнів важливо чітко формулювати завдання для групи та очікуваний результат, а також визначати час та правила. Призначайте або надайте учням можливість обирати «капітанів» або «модераторів» груп, а також доповідачів від груп. Забезпечте учнів усіма необхідними матеріалами. В онлайн-форматі використовуйте функції «кімнат» у платформах для відеоконференцій.

Урізноманітнить навчання учнів громадянської освіти й використання *опитувальників та інтерактивних вправ*. Це створення простих опитувань (Google Forms, Mentimeter) для визначення позиції учнів з певного питання, використання інтерактивних вправ на відповідність чи ранжування. Вони дають змогу швидко зібрати думки всього класу, побачити загальну картину та залучити до роботи навіть сором'язливих / мовчазних учнів. Ці інструменти добре підходять для онлайн навчання.

Наприклад, працюючи з § 6 «Громадянська участь та відповідальність» можна запропонувати учням проранжувати описані види участі за «сходінками участі» – від 1 до 8 (тут вони подані в правильному порядку):

1-ша сходинка. Маніпуляція. Діти виконують завдання, їм не пояснюють його мети і не враховують їхню думку. Наприклад, учителі / учительки просять учнів виготовити плакати для шкільної акції, але не повідомляють, для чого вони потрібні.

2-га сходинка. Декорація. Діти присутні лише для створення «картинки», але не мають жодного впливу. Їх запрошують на відкриття нового спортивного майданчика, пропонують фотографуватися на сцені, але їм не надають можливості висловитися.

3-тя сходинка. Імітація. Дітям здається, що їхня думка важлива, але рішення дорослі ухвалюють самі. Наприклад, учнів запитують, які заходи вони хотіли б провести до Дня школи, але вчителі / вчительки вже затвердили програму і не враховують пропозиції дітей.

4-та сходинка. Призначення з інформуванням. Дорослі вирішують, хто братиме участь, водночас діти розуміють свою роль і мету. Наприклад, учнів обирають для участі в шкільній раді і пояснюють, які завдання вони виконуватимуть та як це вплине на школу.

5-та сходинка. Консультація. Думка дітей враховується, але остаточне рішення ухвалюють дорослі. Наприклад, учнів запитують, які книги вони хотіли б мати в шкільній бібліотеці, і враховують їхні пропозиції під час закупівлі нових видань.

6-та сходинка. Співпраця. Діти й дорослі працюють як партнери / партнерки і мають однаковий вплив на процес. Наприклад, учні / учениці разом з учителями / учительками планують шкільний фестиваль, розподіляють обов'язки й ухвалюють спільне рішення.

7-ма сходинка. Дитяче керівництво за підтримки дорослих. Діти керують процесом, а дорослі надають підтримку за потреби. Наприклад, учні / учениці ініціюють створення екологічного клубу, розробляють план дій, а вчителі / вчительки допомагають із ресурсами й організацією.

8-ма сходинка. Дитяче керівництво і контроль. Діти повністю контролюють процес і ухвалюють усі рішення. Вони самостійно організовують благодійний ярмарок: вигадують ідею, розподіляють завдання, збирають кошти та реалізують проєкт без залучення дорослих.

Зрозуміло, що виконання цього завдання потребує ознайомлення учнів з Драбиною участі молоді (модель Роджера Харта), що вміщена в підручнику.

На цьому ж занятті можна запропонувати учням і завдання з вибору видів громадянської участі, які їм цікаві й які вони можуть здійснити вже зараз без допомоги дорослих:

- Голосувати на виборах органів державної влади та місцевого самоврядування
- Стати членом політичної партії
- Звернутися до громадського діяча / громадської діячки з листом або в соцмережі
- Вступити до асоціації / організації або заснувати власну
- Створювати дописи в соцмережах для привернення уваги до якогось питання
- Повідомляти свої ідеї учнівській раді
- Брати участь у волонтерських акціях у громаді
- Відвідувати збори, організовані органом місцевого самоврядування

Збагатять навчальні заняття з громадянської освіти й *короткі презентації та захист ідей* – метод заохочення учнів до підготовки та представлення власних думок чи міні-проєктів на 5-7 хвилин. Це розвиває навички публічних виступів, структурування інформації та аргументації.

Для успішної підготовки презентації / виступу чітко окресліть тему та критерії оцінювання, а за потреби – запропонуйте перелік джерел інформації. Публічна презентація результатів досліджень через учнівські конференції, виставки, публікації в шкільних медіа розвиває комунікативні навички та відповідальність за результати своєї роботи, а також створює додаткову мотивацію до навчання. При навчанні онлайн учні можуть демонструвати свої презентації через функцію демонстрації екрану.

Візьміть на замітку, що застосування цих та інших методів активного навчання учнів (рольова гра, моделювання, взаємонавчання, драматизація тощо) на заняттях із громадянської освіти в 8 класі слід поєднувати із роботою учнів з основним текстом та різноманітними джерелами, вміщеними у підручнику, та / або коротким викладом (розповіддю) вчителя.

Роль вчителя в активному навчанні – надважлива, адже він виступає: а) *фасилітатором*, тобто тою особою, яка допомагає освітньому процесу; б) *організатором / керівником* освітнього процесу – надає інструкції з виконання завдань, пропонує алгоритми роботи, формулює разом із учнями очікувані результати (для заняття, теми, розділу), визначає навчальні проблеми; в)

помічником учнів, тобто за потреби допомагає учням долати труднощі. Така модель навчання потребує від вчителя організації активної діяльності та самостійного дослідження учнів, а також врахування їхніх інтересів, пізнавальних можливостей, варіативності думок і відповідей. Слід надавати учням якісний зворотний зв'язок, який допоможе їм зрозуміти свої помилки, покращити навички та розвиватися. Тож фокусуйтеся на процесі та зусиллях, а не лише на кінцевому результаті.

Не забувайте, що вчитель відповідальний і за *створення безпечного середовища* – встановлення атмосфери довіри, де кожен учень почувається комфортно, має можливість вільно висловлювати свої думки, не боячись осуду чи насмішок.

При дистанційному навчанні враховуйте різні технічні можливості учнів. Завжди майте альтернативні завдання або способи участі для тих, хто має обмежений доступ до інтернету чи техніки.

Які ж переваги має системне застосування методів активного навчання?

1. Розвиток критичного мислення: учні вчать аналізувати інформацію, оцінювати аргументи, формулювати власну думку.

2. Формування навичок аргументації та публічних виступів: розвиток в учнів вміння чітко висловлювати свої думки та захищати свою позицію.

3. Стимулювання співпраці та командної роботи: учні вчать працювати разом, розподіляти ролі, домовлятися.

4. Розвиток навичок ідентифікувати й розв'язувати проблеми: учні набувають досвід виявлення проблем і пошуку рішень (в тому числі альтернативних) для складних ситуацій.

5. Сприяння самостійності та ініціативності: учні стають більш відповідальними за своє навчання.

6. Формування активної громадянської позиції: учні не просто вивчають поняття, а усвідомлюють, як вони «працюють» у реальному житті, та розуміють свою роль у школі / громаді / державі.

Відтак активне навчання – це не просто набір методів, а філософія викладання громадянської освіти, що перетворює учня на активного суб'єкта навчання, сприяє формуванню його активної позиції, залученості, відповідальності, готовності до викликів і можливостей сучасного світу.

НАВЧАННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО СКЛАДНИКА ЧЕРЕЗ РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ ІСТОРІЇ В 8 КЛАСІ

В. Ю. Кришмарел

*старший науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти,
к. ф. н., ст. наук. сп.*

У навчанні учнів 8 класу історії (як всесвітньої, так і України) важливо враховувати те, що це не просто період раннього Нового часу, а й формування